

- Кононенко 2001: Кононенко, С. Імітація: роман [Текст] / С. Кононенко. – Львів : Кальварія, 2001. – 188с.
- Криштопа 2002: Криштопа О. Мистецтво склеювати черепки [Текст] / О. Криштопа. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2002. – 72с.
- Лагутин 1991: Лагутин, В. И. Проблемы анализа художественного диалога (к прагмалингвистической теории драмы) [Текст] / В. И. Лагутин. – Кишинев : Штиинца, 1991. – 98с.
- Лотман 1996: Лотман, Ю.М. Автокоммуникация: «я» и «другой» как адресаты [Текст] / Ю. М. Лотман // Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек-текст-семиосфера – история. – М.: «Языки русской культуры», 1996. – С. 23–45.
- Мезенин 1990: Мезенин, С. М. Коммуникативный акт в художественной прозе [Текст] / М. М. Мезенин // Коммуникативные аспекты значения : межвуз. сб. научных трудов. – Волгоград : Изд-во Волгогр. ун-та, 1990. – С. 99–107.
- Падучева 1996: Падучева, Е. В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива) [Текст] / Е. В. Падучева. – М. : «Языки русской культуры», 1996. – 464с.
- Покальчук 2002: Покальчук, Ю. Озерний вітер : повісті та оповідання [Текст] / Ю. Покальчук. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2002. – 232с.
- Почепцов 1986: Почепцов, Г. Г. О коммуникативной типологии адресата [Текст] / Г. Г. Почепцов // Речевые акты в лингвистике и методике. – Пятигорск : Пятигорск. гос. пед. институт иностр. языков, 1986. – С. 10–17.
- Федотова 1987: Федотова, Е. И. Коммуникативно-функциональные и семантические особенности предложений оценочного типа в современном английском языке (объект оценки – адресат) [Текст]: автореферат дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Е. И. Федотова. – К., 1987. – 24с.
- Хвильовий 1990: Хвильовий, М. Твори в 2-х томах [Текст] / М. Хвильовий. – К. : Дніпро, 1990. – Т.1. – 925с.
- Холодович 1979: Холодович, А. А. О типологии речи [Текст] / А. А. Холодович // Холодович А. А. Проблемы грамматической теории. – Л. : Наука, 1979. – С. 269–276.

Проанализированы разноаспектные подходы к изучению вопроса «типология адресата в художественном тексте»; выделены типы внутреннего адресата в прозаическом тексте: внутренний адресат, актуализированный в нарративе, и внутренний адресат, актуализированный в интеракционных сегментах прозаического текста; основательно рассмотрены типы внутреннего адресата, представленного в нарративных сегментах прозаического текста.

Ключевые слова: внешний адресат, внутренний адресат, типология внутреннего адресата, нарратив, коммуникативный акт.

Various approaches to learning the typology of the inner addressee in literary text are analysed; the types of the inner addressee in prose text such as an inner addressee which is actualized in a narrative and an inner addressee in interactive segments of prose texts are distinguished; the types of the inner addressee in narrative segment of literary text are described in detail.

Keywords: external addressee, inner addressee, typology of inner addressee, narrative, communicative act.

Надійшла до редакції 17 вересня 2010 року.

Любомира Гнатюк

ББК 81.2 Ук – 7
УДК 811.161.2'371

ПРАГМАТИЧНІ Й ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛІКАТУРИ ІРОНІЇ

У статті розглянуто іронію як прагматичний та функціонально-комунікативний мовленнєвий феномен в міжособистісному спілкуванні. Окреслюються прагматичні й функціонально-комунікативні особливості імплікатури іронічних висловлень, розмежовується іронія-ефект як лінгвістичне явище та іронія як стилістичний натяк.

Ключові слова: іронія, прагматична імплікатура, пресупозиції, сарказм, кепкування.

Мовленнєвий акт *натяку* в багатьох випадках здатний попереджувати конфлікт, залишаючи слухачеві вибирати, як далі розвивати розмову, і тому мовець інколи застосовує висловлення, маючи на увазі те, що звучить у реченні, і разом з тим ілюзію з іншим пропозиційним змістом. Істотним є також розуміння умов, за яких висловлення було б об'єктивно правдивим у дослівному розумінні чи фальшивим.

Невизначеність, двоїстість сприйняття дуже притаманні природі іронії, адже вона саме для того й

вживається, щоб завуалювати справжній намір мовця, зробити його нечітким, відкритим для різних інтерпретацій, що дає змогу комунікантові висловити свою оцінку щодо того чи іншого явища дійсності, не кажучи цього вголос. Така властивість *іронії*, з одного боку, виключає можливість співбесідника *захиститися*, що попереджує будь-які комунікативні девіації. З іншого боку, мовцю залишається право коли завгодно *відступити* від первинного наміру, що також сприяє успішності комунікативного акту.

Іронічні висловлення мають особливо високий ступінь прагматичної невизначеності, “коли задається така ситуація, за якої виникає повний незбіг між пропозиційним змістом висловлювання і його мовленнєвим змістом” [Космеда 2000: 3]. Експліцитний план вираження приховує підтекстову роздвоєність, існування іншого глибинного прагматичного значення і це, своєю чергою, дає змогу мовцю відсторонитися від предмета чи явища і тим самим втілити в підтексті суб’єктивно-оцінну модальність. Сучасні дослідники іронії відзначають: “У випадку іронії між узуальним та оказіональним значенням виникають відносини невідповідності, протиріччя, що породжує суб’єктивно-оцінну модальність. Створення іронічного смислу викликано інтенцією автора виразити свій стосунок до дійсності непрямим, опосередкованим шляхом; відсторонитися від ситуації, поглянути на неї з боку, тобто оцінити ситуацію, формально не роблячи цього” [Походня 1989: 112].

Дослідження іронії в сучасній лінгвістиці засвідчують потужний прагматичний потенціал імпліцитної оцінки в іронічних висловленнях. Однак, на нашу думку, особливості **імпліцитної реалізації** категорії оцінки в іронічних висловленнях висвітлені **недостатньо**, тому що здебільшого спираються лише на трактуванні іронії як стилістичного натяку, запропонованого вченими-літературознавцями. У літературознавстві іронія міцно утвердилася як стилістичний натяк, який ґрунтується на протиставленні прямих і переносних значень слова, тобто на одночасній реалізації двох лексичних значень висловлення – прямого, словникового та імпліцитного, контекстуального. Вітчизняними літературознавцями іронія розглядається як стилістичний засіб, як “художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення, коли висловлювання набуває у контексті протилежного значення” [Літературознавчий 1997: 321]. В енциклопедичних визначеннях іронія розглядається як “іносказання, що виражає насмішку чи лукавство, коли слово чи твердження набуває в контексті мовлення значення протилежного буквальному змісту” [Розин 1970: 447], або як “спосіб усного чи письмового вираження думки, при якому значення літературне є протилежне значенню, яке мав на увазі мовець, і метою якого була насмішка, гумор чи сарказм; це літературний прийом, завдяки якому події чи ситуації виглядають протилежними тому, що очікувалось. Причому особиста оцінка автора обов’язково присутня, хоч не завжди відкрита” [New 1993: 511]. Існує ще й таке визначення: “Іронія – це вираження значення, часто гумористичного чи саркастичного, завдяки застосуванню мови – інакшого чи протилежного напрямку; невчасне або перекручене висвітлення події, яка сама по собі є бажаною” [Dictionary 1960: 14] або “іронія – це контраст між тим, що стверджується і тим, що більш-менш правильно очікується”. Схожі визначення іронії, що ґрунтуються на протиставленні, знаходимо у працях літературознавців. Наприклад, “іронія – таке вираження насмішки, коли зовнішня форма її протилежна внутрішньому значенню” [Абрамович 1979: 161], або “іронія залишається прихованою насмішкою, де прихований зміст є запереченням буквального” [Дзємидок 1974: 102].

І хоча сучасна прагматично налаштована лінгвістика вже частково відійшла від звуженого розуміння літературознавцями іронії, й цим викликані спроби відмежувати *іронію-ефект* як мовленнєвий феномен, що ґрунтується на іронічному смислі, який створюється низкою різнорівневих засобів мови, від іронії як стилістичного натяку, все ж в лінгвістичній літературі й надалі іронія продовжує розглядатись разом з іншими літературними прийомами, такими, як гумор, жарт, сатира, кепкування, сарказм тощо, в одній групі – комічного.

Недостатнє розкриття прагматичного аспекту *іроній-ефекту* власне через призму мовленнєвої імплікатури, потреба з’ясування особливостей імпліцитної реалізації комунікативної мети іронічного висловлення, а також взаємодії мовленнєвої імплікатури – підтексту іронічного висловлення з кооперативним принципом спілкування, потреба глибокого дослідження *іроній-ефекту* як прагматичного і функціонально-комунікативного мовленнєвого феномена в порівнянні з іншими формами комічного зумовили **актуальність** запропонованої роботи. У зверненні уваги на прагматичні й функціонально-комунікативні особливості мовленнєвої імплікатури *іроній-ефекту* полягає новизна, а практична вагомість запропонованої роботи визначається безпосереднім зв’язком результатів дослідження із піднесенням ефективності міжособистісного спілкування. Теоретичне значення дослідження окреслюється тим, що отримані результати сприяють глибшому розумінню прагматичних і функціонально-комунікативних чинників у спілкуванні.

Мета дослідження – розглянути прагматичну імплікатуру як базовий механізм створення та правильної інтерпретації змісту іронічного значення, окреслює виконання таких конкретних **завдань**: розкрити суть *іроній-ефекту*, виявити відмінності між іронією та іншими формами комічного, проаналізувати механізм реалізації іронічного змісту в ситуаціях повсякденного спілкування, оцінити вплив іронічних висловлень на досягнення запланованого результату. Сучасний підхід до іронії як до способу світосприймання виявляється у розмежуванні двох понять: іронії як засобу, стилістичного прийому, і іронії як результату, *іроній-ефекту*, що ґрунтується на іронічному смислі, який створюється низкою різнорівневих засобів мови.

Іронія-ефект розглядається як неординарний спосіб формулювання висловлювання (тонка прихована насмішка), де має місце узгодження реплік за їх ілюкутивною функцією, умовами успішності мовленнєвого акту, пресупозиціями, імплікатурами дискурсу, на противагу іронії як літературному натяку – формі вираження думки, коли слову або звороту надається протилежне значення з метою вираження глузливо-критичного

ставлення митця до предмета зображення; літературний прийом, завдяки якому події чи ситуації є протилежними тому, що очікувалось

У дослідженні проблеми інтерпретації значення непрямих ілокуцій на рівні конкретного контексту найбільш обґрунтованим є підхід американського логіка Г. Грайса, вчення якого побудоване на використанні у процесі інтерпретації непрямих ілокуцій лінгвального явища мовленнєвих імплікатур. В стислому вигляді теорію Грайса можна подати таким чином: у спілкуванні адресант і адресат постійно залучені до інтерпретації (переважно підсвідомої) того, яких цілей прагне досягти кожен з них, кажучи те чи інше, і при цьому дотримуються кооперативного принципу – неекспліцитної угоди вимог раціонального спілкування. Кооперативний принцип полягає в тому, щоб зробити мовленнєву участь співрозмовників відповідною до загальноприйнятих вимог. Учений виокремлює чотири максими принципу кооперації, кожна з яких вміщує кілька постулатів: повноти інформації, якості, релевантності, манери [Grice 1975: 8, 9].

- Максима повноти інформації пов'язана з інформативністю мовлення. Кількість інформації регулюють такі постулати:

- висловлення повинно містити не менше інформації, ніж потрібно (для досягнення комунікативної мети);

- висловлення не повинно містити більше інформації, ніж вимагається.

- Максима якості вимагає істинності й аргументованості. Загальний зміст цієї максими конкретизований у таких постулатах:

- не кажи того, що вважаєш неістинним;

- не кажи того, для чого немає належних підстав.

- Максима доречності, що вимагає говорити по суті, втілена в постулаті:

- не ухиляйся від теми.

- Максима манери пов'язана зі способом вираження думок. До цієї максими належить загальний постулат – “Висловлюйся зрозуміло”, а також часткові постулати:

- уникай незрозумілих висловів;

- уникай двозначності;

- висловлюйся чітко;

- будь організований.

Порушення вищезгаданих максимумів принципу кооперації призводить до виникнення прагматичних імплікатур. Імплікатури, що виникають унаслідок порушення кооперативного принципу, взаємодіють з підтекстом, оскільки несуть більше інформації, ніж міститься безпосередньо в тексті. У такий власне спосіб імплікатури спілкування постають одним з оптимальних засобів критичної оцінки в імпліцитному тексті іронічних висловлень. Отже, порушуючи комунікативні максими, адресант в імплікатурі здатний передати більше, ніж насправді звучить. З іншого боку, адресат іронічного висловлення виводить з контексту ситуації спілкування прагматичні компоненти прихованого змісту, так звані *імплікатури дискурсу*, які вступають в протиріччя з буквальним значенням висловлення.

Сучасні дослідники прагматичних компонентів змісту повідомлень звертають увагу на унікальну важливість вміння виводити мовленнєві імплікатури висловлень шляхом припущень: “багато дорослих і дітей мають проблеми, що виникають у них при читанні тексту саме у зв'язку з труднощами розуміння імплікатури в писемному тексті, те ж саме можна сказати у випадку усних висловлювань. Це означає, що вони можуть читати слова, але “між рядків” – ні. Без сумніву, те ж саме трапляється з більш досвідченими читачами при читанні більш складного тексту” [Griffin 1977: 44].

Згідно з концепцією мовленнєвих імплікатур Грайса, саме на принципі порушення максимумів ведення розмови базується механізм створення іронічного змісту. Випадки, описані нижче, є ілюстрацією цього.

Персонаж драматичного твору О. Коломійця “Убий лева!” Володя змінює свою думку залишатися на краще оплачуваній роботі, яка йому не лежить до серця. У розмові з дружиною Надійкою він пояснює свою позицію так:

Володя: *Як тобі сказати. Життя не таке довге, щоб перепробувати безліч робіт. Зрозумій, треба прислухатися до себе, до своїх нахилів, бажань.*

Надійка: *До внутрішнього голосу прислухатися! Ти прислухався, і він тобі сказав: кидай інститут і іди санітаром на “швидку”. Обломов теж мрійник, та ще й який!*

Володя: *Зупинись, Надійко.*

Надійка: *Пробач, це так вирвалося.*

Ситуація конфліктна. Володя вибирає вдвічі менше оплачувану роботу. Його дружина Надійка роздратована цим рішенням. Але вона не показує свого незадоволення відкрито, тобто порушує *максиму якості*. Завдяки цьому порушенню їй вдається передати підтекст. Висловлюючи своє роздратування у формі іронії, мовець (Надійка) уникає висунення прямих звинувачень з приводу життєвої непрактичності її чоловіка, і, як наслідок, розмова між подружжям не перероджується у сварку.

З іншого боку, наведена ситуація ілюструє *процес відчитання* адресатом Володею *імпліцитного змісту*, підтексту *іронічного висловлення*. На перший погляд, реакція адресанта (Надійки) здається неадекватною, якщо сприймати її дослівно. Та в підсвідомості адресата (Володі) проходить процес верифікації сказаного адресантом

на підставі хаотичної мішанини контекстуальних припущень різних типів, народжених як особистим досвідом слухача, так і численними пресупозиціями. Особливо важливу роль відіграє спільний фонд знань комунікантів про конкретну ситуацію. Мікропресупозиція, пов'язана з численними суперечками подружжя з приводу життєвої непрактичності адресата (Володі), а також макропресупозиція, виражена реплікою *Обломов теж мрійник*, значною мірою впливають на правильне сприйняття відповідного змісту висловлення адресатом. Адресат (Володя) робить припущення про порушення *максими якості* (невідповідність того, що звучить, і того, що має на увазі мовець). Правильно інтерпретуючи непряму ілюкцію адресанта (дружини), адресат (Володя) просить її зупинитись над ним іронізувати.

А ось приклад, коли породження іронічного змісту відбувається шляхом порушення *максими повноти інформації*.

А. *Іван запросив жінку до ресторану на сьогоднішній вечір.*

Б. *Чи його дружина знає про це?*

А. *Так, звичайно. Жінка, з якою він зустрічається, і є його дружиною.*

У першій репліці бракує повноти інформації, про яку саме жінку йде мова. Комунікант А порушує *максиму повноти інформації*, вживаючи слово *жінка* замість більш інформативного *дружина*. Мовець А грубо порушує *максиму кількості*, дотримуючись при цьому *максими якості*. Наведений приклад є ілюстрацією висловлення істинного з погляду логіки (*максима якості*), але фальшивого в сенсі прагматичного значення як результат порушення *максими повноти інформації*.

Ці дві максими – *якості* і *кількості*, доповнюють одна одну: обсяг інформації, яку пропонує мовець, обмежується його бажанням подавати інформацію правдиву, уникаючи того, що є неістинним. З цього приводу деякі лінгвісти пропонують об'єднати ці дві максими в одну – *максиму кількості-якості* [Leech 1983: 84-85].

Катя – дочка Надійки і Сергія, персонажів повісті О. Коломійця, у розмові з Володею іронізує над своїми батьками з приводу їхнього матеріалізму:

Катя: *Є університет мільйонів. З мене досить. Куди дінешся – будемо тією ж стежкою чапати, будемо, як вони. Мама вже захистилася, завлабом працює. Тато – завом. Що це? Ага, “Волгу” таки куплять! “Жигулі”, – дрібноміщанська тачка! “Волга” – ознака дворянства. Кімнат – три. Що це? Клонім батьків: я на виданні. В інститут треба засватати. /В який? – Л.Г./ Куди батьки вхнуть. Зараз у них день і ніч наради. Розробляють стратегію і тактику боротьби за місце під сонцем науки. Тато і мама аж схудли, очі в них горять вогнем надії і відчаю. Пам'ять закипає від напруження! Хто? Де? Що може? Телефон бере найнижчі і найвищі тони!*

Володя (іронічно посміхається): *Деся читав, запам'яталося.*

Одного запитали: *“Яка в тебе професія?” – Мисливець на левів, – відповідає той. – А скільки ти їх вбив? – запитують. – Жодного. – сказав він.” Головне не тільки мати професію мисливця на левів, а й убити лева, а в цьому ніхто не допоможе – треба самому.*

Іронія у вищенаведеному фрагменті створюється передусім шляхом відчутного порушення *максими повноти інформації* (зроби свою мовленнєву участь настільки інформативною, настільки це необхідно, не висловлюй зайвого). Адресант (Катя) багатослівно описує стиль життя своєї сім'ї, у деталях характеризує плани своїх батьків на майбутнє тощо. Іронічний ефект підсилюють також випадки порушення *максими доречності* на зразок *в інститут треба засватати, розробляють стратегію і тактику боротьби за місце під сонцем науки, телефон бере найнижчі і найвищі тони* тощо. Аксіологічними операторами мовленнєвої імплікатури виступають висловлення *тією ж стежкою чапати, завлабом, завом, батьки вхнуть*, які надають розмові іронічного спрямування. Правильно інтерпретуючи прагматичну імплікатуру дискурсу, адресат (Володя) підтримує іронічний тон розмови.

Покладаючись на єдиний принцип комунікації, так званий *суперпринцип*, учасники КА спілкуються, висловлюючи між рядків значно більше, ніж стверджується словами. З іншого боку, пресупозиції, які актуалізуються у процесі створення комунікативного акту, а також контекстуальні припущення, які, на думку вчених, представляють “ряд передумов необхідних для правильної інтерпретації висловлення” [Sperber 1995: 112], дають змогу відчитати прихований підтекст, тобто *прагматичну імплікатуру* висловлення.

Як засвідчує проаналізований ілюстративний матеріал прихований зміст іронічних висловлень не зводиться тільки до заперечення буквального змісту, на зразок загальновідомих прагматичних кліше: *Яке в Тебе чисте обличчя!* замість прямої критичної ілюкції *Яке в Тебе брудне обличчя!* або *Який чудовий звіт Ви підготували для мене!* замість прямої ілюкції *Який безнадійний звіт Ви підготували!*, як це традиційно розглядається вченими-літературознавцями, передбачає також усі випадки різкої невідповідності між буквальним значенням висловлюваного та значенням, що витікає з контексту, як, наприклад, у такій ситуації:

Двоє студентів обговорюють одного з викладачів:

А. *Чи професор Х завжди проводить колоквіум в переддень канікул?*

В. *Чи сонце завжди встає на Сході?*

Прагматична імплікатура в цій ситуації актуалізується завдяки пресупозиції *Сонце завжди встає на Сході*. Незмінним залишається факт, який стосується професора Х, подібно як у наведеній пресупозиції *Сонце завжди встає на Сході*. Мовленнєва поведінка адресанта в таких ситуаціях інтерпретується у відповідності з

максимами спілкування, і, якщо репліка мовця здається нерелевантною, адресат підсвідомо намагається знайти підтекст висловленого – мовленнєву імплікатуру.

Отже, іронічний зміст проаналізованих ілюкуцій створюється не так через протиставлення, як завдяки *невідповідності* між прямим змістом висловлень і їх справжніми прихованими значеннями. *Невідповідність* більше відповідає природі іронії, ніж *протилежність*, що й засвідчують проаналізовані комунікативні ситуації, де прихований зміст не завжди є запереченням буквального.

Багато сучасних дослідників усвідомлюють, що іронію не можна обмежувати лише відносинами протилежності, а необхідне більш глибоке вивчення цього складного явища. Саме цим викликані спроби відмежувати *іронію-ефект* від іронії як стилістичного натяку. Іронія як стилістичний засіб розглядається лише як один із способів створення іронічного змісту на противагу *іронії-ефекту*, в якій вбачають “всі випадки виникнення різкої невідповідності між буквальним значенням фрази, речення, всього висловлювання зі значенням, що витікає з контексту” [Казанская 1980: 47].

Керуючись саме таким підходом, деякі сучасні лінгвісти відзначають, що для “більшості серйозних письменників, поетів, романістів, драматургів, іронія зараз набагато рідше виявляється стилістичним чи драматичним прийомом, який вони можуть застосовувати на власний розсуд: набагато частіше це спосіб мислення, що непомітно виник як загальна тенденція нашого часу” [Походня 1989: 4]. Отже, звернення до явища іронії як до мовленнєвого феномена, *іронії-ефекту* дає змогу виокремити її як спосіб світосприймання, а не просто як засіб, техніку, літературний прийом.

Механізм створення іронічного змісту характеризується наявністю *прихованого значення*, яке вступає в протиріччя з буквальним значенням висловлень. Іронія, на нашу думку, сприяє реалізації висловлень з підтекстом *прихованої насмішки* та слугує певною мірою піднесенню ефективності міжособистісного спілкування. З іншого боку, наявність протиріччя у змісті в ситуаціях жарту, кепкування чи відкритого глузування виражається *відкрито* і не створює жодного іронічного змісту, а створює швидше гумористичний ефект, прикладом чого є ситуація, описана нижче.

Через село Гомін-Цибуню проїжджала якась велика військова частина. Солдати чомусь зупинились біля школи, з якої саме на перерву повибігали діти, щоб подивитися на здоровенних військових собак. Вийшла подивитись і Килина. Рудобровий старшина несподівано зачіпає Килину, виявляючи бажання поглузувати з неї. Він називає дівчину своєю нареченою і обіцяє приїхати в Гомін-Цибуню свататися до неї після служби в армії.

Старшина: Слухай, ти мені подобаєшся, то я у вашу Гомін-Цибуню приїду після армії свататись.

Килина: Приїжджай.

Старшина: А щоб тебе не вкрали до мого приїзду, то лишу тобі цього пса. Хай стереже тебе.

Килина: Мене й без пса ніхто не вкраде.

Старшина: А ти не зарікайся, все може бути. Вовком звати його. Вовк приболів у дорозі, ти й доглянь. Хай стереже мою наречену. Може, в неї очуняє, бо в нас однаково здохне (Гуцало Євген. “Дівчата на виданні”).

Розмова між старшиною і Килиною сприймається як глузування, що засвідчують пресупозиції комунікативного акту: старшина, випадково проїжджаючи селом зі своєю частиною, зачіпає Килину, а собаку залишає тільки тому, що той прихворів і може здохнути в дорозі. Старшина звертається до лейтенанта: *Віддати! Хай стереже мою наречену. Може в неї очуняє, бо в нас однаково здохне.*

Підтекст глузування створюється через відкрите протиріччя між тим, що мовець висловлює, і тим, що насправді відбувається: “молоденький, пухкогубий лейтенантик, і не глянувши на Килину, махнув рукою, дозволяючи: мовляв, хай бере, хоч не нам доведеться закопувати в землю”.

Інший випадок ілюструє порушення елементарних правил міжособистісної комунікації через вживання сарказму (злосливого глузування).

Персонаж повісті Івана Франка “Перехресні стежки” Валеріан Стальський злосливо глузує зі своєї дружини Регіни. Ось фрагмент їхньої розмови.

Регіна: Слухай, Валеріане, се не може так далі бути.

Стальський: Що таке?

Регіна: Ти знаєш що. Або я твоя жінка, або ні.

Стальський: Ну, і що з того?

Регіна: Мусиш відправити Орису.

Стальський: Мушу? Не бачу того мусу.

Регіна: Я не можу з нею жити в однім помешканні.

Стальський: Ти й не жиєш. Ти жиєш у покою, а вона в кухні.

Регіна: Я не можу терпіти, щоб вона довше була в кухні.

Стальський: Зле варить?

Регіна: Одної хвили не стерплю, щоб обік мене жила в домі наложниця могого мужа.

Стальський: Ну, ну! Наложниця! Пощо зараз таке погане слово? Хіба вона наложниця? Служниця, та й годі. Кому яке діло до того, яку службу сповняє вона? (Франко Іван “Перехресні стежки”).

Комунікант (Стальський) грубо глузує зі своєї дружини. Байдуже вдаючи, що не розуміє, що трапилось на зразок *Що таке?, Ну, і що з того?*, суб'єкт спілкування порушує максимум якості. А цинічні питання *Зле варить?, Кому яке діло до того, яку службу сповняє вона?* свідчать про грубе порушення мовцем моральних

норм у стосунку до близької людини, і тим самим – максими такту. Мовленнєва поведінка на зразок вищенаведеної ілюструє грубе порушення елементарних правил міжособистісного спілкування.

Ми не можемо погодитись з розглядом у сучасній лінгвістичній літературі сарказму (як це, зокрема, має місце в літературознавстві) як різновиду іронії, а розглядаємо цю форму неетикетної мовленнєвої поведінки як *злосливе глузування*, тому що брутальна насмішка у висловленнях сарказму є *відкритою*, а не прихованою в мовленнєвій імплікатурі. Сарказм завжди нещадний, сатиричний, тоді як іронія застосовує м'які заспокійливі тони. *Іронія-ефект* як мовленнєвий прагматичний феномен має свої особливості, які вирізняють її з-поміж інших явищ з групи комічного – сарказму (злосливого глузування) чи добродушного кепкування. Наявність протиріччя у змісті в ситуаціях жарту, кепкування чи відкритого глузування виражається *відкрито* і не створює жодного іронічного змісту, а створює швидше сатиричний чи гумористичний ефект. Механізм створення іронічного змісту характеризується наявністю *прихованого значення* в прагматичній імплікатурі, яке вступає в протиріччя з буквальним значенням висловлення. У наведених прикладах чи то добродушного кепкування, чи злосливого відкритого глузування насмішка є очевидною. Вхідження в сферу приватності співбесідника, відкрита фамільярність або брутальна цинічність є грубим порушенням максими такту. Глузування чи добродушне кепкування порушує норми ефективного міжособистісного спілкування, а *принцип іронії* сприяє у більшості випадків реалізації вдалих комунікативних актів.

Таким чином, звернення до явища іронії як до мовленнєвого феномена, а не тільки стилістичного чи драматичного прийому, дає змогу розмежувати різні форми комічного, підводячи лінгвістів до висновку, що на протигагу кепкуванню, відкритому глузуванню чи сарказму, в яких має місце грубе порушення етикетних норм, іронія — це не просто насмішка, вивищування мовця, а прагматичний засіб висловлення негативної оцінки імпліцитно. Власне тому виникає потреба, досліджуючи мовленнєві механізми природи іронії в ситуаціях повсякденного спілкування, представити іронію як стратегію ефективної міжособистісної комунікації.

Література

- Абрамович 1979: Абрамович, Г. Л. Введение в литературоведение [Текст] / Г. Л. Абрамович. – М. : Наука, 1979. – 352 с.
- Гнатюк 2010: Гнатюк, Л. Прагматичні й функціонально-комунікативні особливості іронії як засобу міжособистісного спілкування [Текст] / Л. Гнатюк // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – Вип. 21. – С. 191-197.
- Гнатюк 2010: Гнатюк, Л. Опосередковані стратегії міжособистісного спілкування [Текст] / Л. Гнатюк // Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Т. 28. – Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2010. – С. 207-214.
- Дземидок 1974: Дземидок, Б. О. О комическом [Текст] / Б. О. Дземидок. – М. : Просвещение, 1974. – 124 с.
- Казанская 1980: Казанская, Г. П. Некоторые стилистические приемы создания эффекта иронии в портретных характеристиках романа С. Ричардсона “Клариса Гарлоу” [Текст] / Г. П. Казанская // Вопросы стилистики английского языка. – М., 1980. – Вып. 155. – С. 47-52.
- Космеда 2000: Космеда, Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки [Текст] / Т. А. Космеда. – Львів, 2000. – 349 с.
- Літературознавчий 1997: Літературознавчий словник-довідник [Текст]. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
- Походня 1989: Походня, В. Н. Языковые средства выражения иронии [Текст] / В. Н. Походня. – К. : Наукова думка, 1989. – 124 с.
- Розин 1970: Розин, Н. П. Ирония [Текст] / Н. П. Розин / БСЭ. – 3-е изд. – М., 1970. – Т. 10. – С. 447-448.
- Dictionary 1960: Dictionary of World Literary Terms [Text] / Ed. by Shipley. – New Jersey, 1960. – 560 p.
- Grice 1975: Grice, H. Logic and Conversation [Text] / H. Grice // Cole, P. And Morgan, J. Syntax and Semantics. – New York : Academic Press, 1975. – Vol. 3. – P. 5-58.
- Griffin 1977: Griffin, P. Reading and Pragmatics [Text] / P. Griffin // Symbiosis. Linguistic Theory : What can it say about reading? – Newark, Del : International Reading Association, 1977. – P. 42-123.
- Hnatiuk 2009: Hnatiuk, L. Implicit Negation in Irony in the Conditions of Interpersonal Communication [Text] / L. Hnatiuk // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2009. – Вып. 168. – Т. 1. – С. 166-168.
- Hnatiuk 2008: Hnatiuk, L. How to Do Things with Words to Achieve more Effectiveness in Communication [Text] / L. Hnatiuk // Східнослов'янська філологія. – Горлівка, 2008. – Вип. 14. – С. 25-34.
- Hnatiuk 2007: Hnatiuk, L. Jak działać za pomocą słów w celu osiągnięcia większej efektywności w komunikacji interpersonalnej [Tekst] / L. Hnatiuk // Zeszyt Naukowy WSiH w Przemyślu. – Wydanie 1. – 2007. – S. 84.
- Knox 1961: Knox, N. The Word “Irony” and its Context [Text] / Knox N. – Durham (N.C.) : Duke University Press, 1961. – 258 p.
- Łaguna 1984: Łaguna, P. Ironia jako postawa i jako wyraz (z zagadnień teoretycznych ironii) [Tekst] / P. Łaguna. – Kraków : Wydawnictwo Literackie Kraków-Wrocław, 1984. – 91 s.
- Leech 1983: Leech, G. Principles of Pragmatics [Tekst] / G. Leech. – London : Longman, 1983. – 250 p.
- New 1993: New Webster's Dictionary and Theasaurus of the English Language [Text]. – Danbury : Lexicon Publications, Inc., 1993. – 1284 p.

Sperber 1995: Sperber, D., and Wilson, D. *Relevance: Communication and Cognition*, 2nd Edition [Text] / D. Sperber, D. Wilson. – Oxford : Blackwell. Pub., 1995. – 326 p.

В статті проаналізована іронія як прагматическе и функціонально-коммунікативное мовне явлення в міжличностном общении. Рассматриваются некоторые прагматические и функционально-коммуникативные особенности имплицатуры иронии, разграничиваются ирония-эффект как лингвистическое явление и ирония как стилистический прием.

Ключевые слова: ирония, прагматическая имплицатура, пресуппозиции, сарказм, насмешка.

The article is focused on the irony as the strategy of interpersonal communication and on the role of pragmatic implicature in the hinting strategy. Besides, irony as a linguistic phenomenon and irony as a stylistic device are distinguished.

Keywords: irony, pragmatic implicature, presuppositions, sarcasm, mockery.

Надійшла до редакції 20 вересня 2010 року.

Вікторія Головіна

ББК Ш43(4УКР)(=411.4)6*8 Андрухович4*011.71
УДК 811. 161. 2'371

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ПРОСТОРУ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ Ю. АНДРУХОВИЧА

Досліджується мовна картина художнього простору у поетичній творчості Ю. Андруховича. На основі лінгвістичного аналізу поезії розглядається функціонування слів, знакових для вираження простору, проаналізовані їх стилістичні та граматичні особливості. Слова лексико-семантичної групи «простір» аналізуються на рівні індивідуально-авторського бачення поданої категорії.

Ключові слова: лексико-семантична група, мовний образ світу, простір, мовний образ простору.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки відзначається підвищеним інтересом до семантичних аспектів мови на всіх її рівнях. Особливого поширення набуло вивчення смислової структури слова, яка тлумачиться як складна динамічна єдність системно зв'язаних і взаємодіючих компонентів, що реалізує у мові різноманітні можливості кількісних та якісних співвідношень таких компонентів.

Для сучасних досліджень семантичних категорій мови характерні пошуки спільності, ієрархічності, структурності зв'язків семантичних категорій з категоріями інших рівнів мови, зумовленості назв предметів і понять реальної дійсності.

Як відомо, проблема співвідношення категорії простору та мови має декілька аспектів: «1. Відображення реального простору в одиницях та категоріях природної фізичної мови; 2. Відображення просторових уявлень в різних засобах метамовного опису мови; 3. Участь мови у формуванні та об'єктивації цвялень про реальний фізичний простір; 4. Існування мови в географічному просторі» [Агеева 1984: 8]. Важливим, на нашу думку, є розглянути перший аспект вказаної проблеми у поетичній творчості Ю. Андруховича, тобто як реальний простір відображається в одиницях та категоріях мови його поезії.

Мета статті зумовлює такі завдання:

- розглянути особливості мовного образу простору як складової мовного образу світу в художній творчості Ю. Андруховича на матеріалі його поетичної збірки «Екзотичні птахи і рослини»;
- схарактеризувати лексико-семантичні групи на позначення просторових реалій, які функціонують в поетичному мовленні поета.

Матеріалістична діалектика стверджує, що простір – це одна із загальних форм існування вічної, безкінечної, безмежної матерії. Всесупільність простору полягає в тому, що вона становить форму буття всіх предметів та процесів реального фізичного світу. Тому можна вважати, що просторова семантика властива найменуванням всіх реалій: предметів, живих істот, ознак, якостей, процесів, станів, а також ірреальних об'єктів, створених людським уявленням на основі реальних просторових уявлень. Однак людська уява та мова відображають реальний фізичний простір специфічним способом. На основі аналізу способів мовного уявлення реального фізичного простору можна припустити, що «воно знайшло трохи згрубіле відображення в нашій свідомості у вигляді перцептуального простору» [Мостепаненко 1969: 45], тобто того, що відноситься до сфери сприйняття загального світу окремим індивідом та який різниться в метричному аспекті від реального фізичного простору. На різницю перцептуального простого від реального вказували І. Кант, Б. Рассел та інші. Перцептуальному простору притаманна метрика, яка в реальних для нас масштабах існує як планіметрія та стереометрія. Важливо помітити, що такий простір виник із повсякденного досвіду людей як узагальнення поняття місця, в межах якого відбувається як біологічне, так і соціальне буття людини. Відповідно до цього до